

МІНЛИВІСТЬ КОНЦЕПТУ СУБ'ЄКТА ПРАВОВІДНОСИН У МІНЛИВОМУ СВІТІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА ЦИФРОВОЇ ЛЮДИНИ

Крок за кроком людство переміщується зі звичного йому матеріального світу в цифровий або віртуальний простір. Конструюються нові виміри, віртуальні об'єкти поєднуються між собою та стають сумісними з матеріальними об'єктами, повсюдність інформації призводить до швидкого поширення та споживання значного обсягу даних. При цьому перехід у віртуальні світи є не стільки розвагою, скільки контрольованою нагальною потребою і виконує роль потужного соціального клапану, у тому числі для зменшення наростаючої напруги і потенційного незадоволення.

Використання досягнень наукового і технічного прогресу в різних галузях знань, зокрема у сфері розробки штучного інтелекту, нейронних мереж, нейробіології, квантової фізики, психології підсвідомого, нейрофізіології, біоінженерії, удосконалення живих істот шляхом поєднання їх власної органіки з високотехнологічною неорганікою штучних імплантатів, створення неорганічної форми життя (копіювання або повне перенесення без залишків на первинному носіїві свідомості, інтелекту та особистості людини на цифровий або інший носій), утворює альтернативний стосовно сучасного світу, який поширюється, існує та змінюється за своїми самостійними законами.

Через це право зазнає постійного виклику, у тому числі щодо концепту суб'єкта правовідносин. Філософсько-правові питання, які неодмінно виникають при цьому, можуть бути сформульовані таким чином: 1) на підставі якого критерію відбувається поділ на суб'єктів та несуб'єктів правовідносин; 2) яким чином та за чією волею відбувається оформлення такого поділу; 3) чи може бути визнаний суб'єктом правовідносин штучний інтелект; 4) яким чином вплинуть на правосуб'єктність фізичної особи істотні зміни її когнітивних властивостей та фізичних можливостей унаслідок одиничного або масового використання революційних здобутків нейробіології, нейрофізіології, біоінженерії, кіборгізації соціобіологічної істоти (створення кібернетичного організму, англ. *cybernetic organism*,

---

¹ Олександр Едуардович Радутний, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права № 1, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Oleksandr Radutniy, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at the Department of Criminal Law 1, Yaroslav Mudryi National Law University. e-mail: radut12@gmail.com

скор. cyborg – біологічного організму, що містить у собі механічні та (або) електронні компоненти) тощо.

Аналіз останніх досліджень. Окремим аспектам трансформації правових поглядів на підставі глибинних змін суспільного життя під впливом науково-технічного прогресу приділено увагу в цікавих наукових розвідках Ю. С. Разметаєвої та Ю. В. Шеляженко. Найбільш повну концепцію правової персоніфікації запропоновано О. В. Тарасовим. Питання (не-)можливості та (або) (не-)доцільності визнання штучного інтелекту суб'єктом правовідносин розглядається у роботах О. А. Баранова, М. В. Карчевського, В. А. Мисливого, Н. А. Савінової, Є. О. Харитоновна та О. І. Харитоновної. Утім і перш за все через несподіваність значних фактичних змін у суспільних відносинах та нагальність переосмислення права в цілому, проблема залишається відкритою і потребує подальшого дослідження та розробки.

Завданням цієї статті є прогнозування та дослідження окремих аспектів (не-) очікуваних змін парадигми права у зв'язку з появою нових потужних акторів у сфері соціальних відносин – штучного інтелекту та цифрової людини.

Мінливому концепту права в мінливому світі має бути притаманна ознака антикрихкості, яку Насім Талеб (Nassim Nicholas Taleb) розуміє як здатність ставати кращим від безладу, спроможність до позитивних змін після неочікуваного потужного впливу, а також вміння загартувуватися, змінюватися на краще, розвиватися і становитися сильніше при зіткненні з хаосом².

Тектонічною подією, що зрушить пласти усталеного світогляду та сприятиме перегляду підходів до визначення суб'єкта правовідносин, може стати поява нового соціального актора, яким є штучний інтелект, або останній винахід людства, як його іменує Джеймс Баррат (James Barrat) у своєму дослідженні «Наш останній винахід: штучний інтелект і завершення ери людства»³. Крім того, іншим викликом може стати безпосередній контакт з інопланетною цивілізацією, у зв'язку з чим д.ю.н., проф. В. О. Глушковым⁴ запропоновано розробити та узгодити на рівні ООН правовий документ під робочою назвою Основи кримінального законодавства Геї, у якому мають бути законодавчо сформульовані принципи підходи до застосування кримінальної відповідальності для землян та представників позаземних цивілізацій. Щодо можливості такого контакту Керівник Агентства ООН з проблем космічного простору (UN Office for Outer Space Affairs, UNOOSA) астрофізик з Малайзії Мазлан Отман (Mazlan Othman) висловила припущення з високим

² Nassim Nicholas Taleb, *Antifragile: Things That Gain from Disorder* (Random House, 2012). В укр. перекладі: Насім Талеб, *Антикрихкість. Про (не)вразливе у реальному житті*, пер. Миколи Климчука (Київ: Наш формат, 2018).

³ Джеймс Баррат, *Последнее изобретение человечества: искусственный интеллект и конец эры Homo sapiens* (Москва: Альпина Нон-фикшн, 2015), 10.

⁴ Валерій Глушков, «Виникнення та перспективи розвитку кримінально-правових відносин у космічній сфері», у *Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності»* (Харків: Право, 2019).

ступенем імовірності в найближчому майбутньому, а представник Космічного агентства Великої Британії (UK Space Agency) проф. Річард Кроутер (Richard Crowther) переконаний у тому, що саме Мазлан Отман має офіційно від землян привітати прибульців, але спочатку, скоріш за все, контакт буде встановлений з мікробами⁵. З іншого боку, відомий британський астрофізик Стівен Хокінг (Stephen Hawking) висловився з недвозначним застереженням проти прагнення до встановлення зазначеного контакту, адже наслідки можуть бути такими, як і для корінних жителів Америки після прибуття Колумба⁶.

Тому слід погодитися з позицією В. І. Шакуна⁷ стосовно того, що досконалої парадигми взагалі бути не може, адже навіть цілком очевидні парадигми, які десятиліттями вважалися всесвітньо визнаними, нині піддаються ревізії під впливом нових знань та методів пізнання, що дозволяє досліднику усвідомити постійну присутність альтернативи або іншого погляду.

Крім того, виявляється, що питання суб'єкта правовідносин остаточно ще не вирішено в окремих галузях права, у той час як в інших воно продовжує залишатися дискусійними. Так, на сьогодні не повною мірою визначено правовий статус Європейського Союзу, Міжнародного Комітету Червоного Хреста, правозахисних організацій, зокрема, Amnesty International, міжнародних судових та арбітражних органів, міжнародних трибуналів, міжнародних комітетів та комісій, міжнародних неурядових організацій, транснаціональні корпорації, які переймають на себе окремі ознаки держави, тощо. Як не дивно, але й у міжнародному праві фізична особа тільки починає виборювати своє визнання як самостійного суб'єкта правовідносин.

За межами суб'єктного складу учасників правовідносин перебувають новонароджені, або ще не народжені спадкоємці, малолітні діти, особи, визнані судом недієздатними внаслідок психічного розладу, які є суб'єктами права, але не є суб'єктами більшості або окремих правовідносин, а також клоновані особи, або у випадках правової аномалії, як ми її розуміємо сьогодні, жінки без права виборчого голосу або права спадкування, раби, що розглядалися як річ та власність господаря, а поряд з ними всі ті, з ким, незважаючи на їх високоорганізованість,

---

⁵ Matthew Weaver, "UN plan for 'alien ambassador' a case of science fiction? Malaysian astrophysicist Mazlan Othman denies Sunday Times report that she is to become Earth's first contact for ETs," *The Guardian*, September 27, 2010, <https://www.theguardian.com/news/blog/2010/sep/27/un-alien-ambassador-mazlan-othman>.

⁶ "Хокінг советует держаться подальше от инопланетян," *BBC News*, Русская служба, Апрель 25, 2010, https://www.bbc.com/russian/science/2010/04/100425_alien_hawking.shtml.

⁷ Василь Шаkun, "Теоретичні питання визначення основних термінів у сучасній українській кримінології," у *Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали наук. полілогу*, м. Харків, 7 верес. 2018 р., упоряд. Ю. Баулін, Ю. Пономаренко (Харків: Право, 2018), 89.

людству не поталанило встановити належної комунікації – мікроорганізми, рослини, тварини тощо. Навіть захищаючи зазначених фізичних осіб або інших живих істот, людина здійснює це не заради них самих та не з поваги до всесвіту, а лише заради себе та своїх інтересів, знищуючи при цьому всіх тих, кому не пощастило зацікавити ту саму людину у своєму подальшому існуванні.

Очевидно, що такий поділ на суб'єктів та несуб'єктів правовідносин має штучний характер і залежить тільки від самої людини. Він напрацьовувався багатьма поколіннями правників, у тому числі на підставі багаторівневих та витончених аргументів. Але він не є догмою, натомість є піддатливим до змін і розвитку. Тож у випадку появи нового актора (наприклад, унаслідок зустрічі з позаземною розумною цивілізацією або утворення глобальної мережі штучного суперінтелекту) відсутність того чи іншого попереднього припису не повинна стати перешкодою для взаємовідносин, у тому числі у сфері права.

Обґрунтування з приводу недопущення у коло суб'єктів правовідносин тих, з ким не встановлено належної комунікації, зокрема тварин або інших живих організмів та високорозвинутих живих систем, має витоки в тому, що вони або мають душу іншого типу (Аристотель: людина має безсмертну розумну душу – втілення божественного духу, яка оживляє тлінну матерію, але тільки тіло здатне до чуттєвих вражень і потягів; у тварин є лише смертна «чуттєва» душа, тому вони не наділені розумом, здатністю до пізнання і вільною волею) або взагалі позбавлені такого феномену. Так, на думку П. П. Пусторослева, «...тварини ж мають розум, почуття та волю, але ці здатності не мають в них того високого духовного розвитку, який необхідний для виникнення здатності розуміти положення кримінального права та здатності засвоювати їх як мотиви поведінки, а тому тварини й не можуть бути суб'єктами злочинів»⁸, що насправді вказує саме на відсутність належної комунікації, певну зверхність, удавану вищість людини.

Наведене та подібні йому пояснення настільки глибоко вкоренилися в підсвідомість, що сьогодні вони майже не відслідковуються в жодній з правових доктрин, хоча утворюють для них потужне материкове антропоцентричне підґрунтя.

Утім на самому початку відомої історії людина і гадки не мала про те, що тварини або птахи чимось поступають їй, адже вони в більшості випадків були сильніше, спритніше та ефективніше за людину. Вони не встановлювали контакту з людиною і це, можливо, розцінювалося з боку *Homo sapiens* тільки як показник їх розуму, але не меншовартості. Первісна людина була переконана, що тварини та птахи є не менш доскональними, ніж людина, яка наділяла їх не тільки розумом, але й мудрістю. У первинних переказах значна більшість представників тваринного та

⁸ Петр Пусторослев, *Русское уголовное право. Общая часть*. Выпуск I (Юрьев: типография К. Маттисена, 1907), 207.

пташиного світу навіть могла бути розумніше за богів: змії обдурих Яхве, заєць – володаря підземного світу Янло, грецька богиня Афіна постійно радилася зі своєю совою, а верховному асу Одіну підтримували в належному стані розум та пам'ять ворони Хугін (норв. Huginn, з давноісландської Huggin – «думка») та Мунін (норв. Munin, з давноісландської Munnin – «пам'ять»). Відомі численні випадки визнання тварини, плазуна або птаха тотемною істотою, від якого бере початок певний людський рід або плем'я. Надалі, закріплюючи результати аграрної революції, що дала людині можливість частково підкорювати навколишній світ своїй волі (підтримувати одних та знищувати інших), Біблія як одне з першоджерел імперативних настанов, що обране лише для типового прикладу, закріпила наступне твердження про тварин нерозумних, які були створені, щоб тільки підкорятися людині та обслуговувати її: «*Господствуйте над морскими рыбами, над созданиями, летающими в небесах, и над всяким живым существом, которое передвигается по земле*» (Бытие 1:28). Більш ніж за дві тисячі років ця ідея настільки вкоренилася в масовій свідомості, що перші обережні відкриття ХІХ – ХХ ст. з приводу того, що тварини та птахи зовсім не такі, як на них звикли дивитися, були сприйняті з обуренням та абсолютним запереченням, адже людина є вінцем творіння та мірою всіх мір, тварини та птахи не мають розуму та душі, мають тільки інстинкти та є своєрідними живими машинами, інакше кажучи, цивілізоване людство виправдало себе за їх споживання та жорстку експлуатацію, якби вони були розумними, чутливими та мислячими істотами. Між тим схожі до останніх твердження були нещодавно популярними у всіх рабовласницьких регіонах світу, основою ідеології нацистської Німеччини тощо.

В історії все ж таки мали місце поодинокі випадки притягнення до відповідальності тварин або рослин, які становлять скоріш курйозні приклади⁹, на них сьогодні звикли дивитися зі зверхнім визнанням їх очевидної помилковості. Так, у Давніх Афінах піддавали суду тварин, каміння, ножі, сокири або мечі, якщо не було встановлено саму винну особу, яка з їх використанням вчинила правопорушення. Тварину позбавляли життя, а знаряддя після певних обрядів переміщувалися за межі афінської землі¹⁰. За законами давньоримського імператора Нуми Помпілія відповідальності також підлягали бики¹¹. Перенесення відповідальності з джерела підвищеної небезпеки (якщо висловлюватися в категоріях сучасного права) на її власника мало місце в давніх германців, адже кримінальній відповідальності

⁹ Сергей Познышев, *Основные начала науки уголовного права*. Общая часть уголовного права, 2-е изд., испр. и доп. (Москва: Издание А. А. Карцева, 1912), 128.

¹⁰ Михаил Чельцов-Бебутов, *Курс уголовно-процессуального права. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах* (Санкт-Петербург: Равена, Альфа, 1995), 87.

¹¹ Владимир Есипов, *Очерк русского уголовного права*. Часть общая: Преступление и преступники. Наказание и наказуемые, 3-е изд., пересмотр. и доп. (Москва: Правоведение, 1904), 137.

підлягав господар тварини або речі, випадковим падінням якої було позбавлено життя іншу людину¹².

Між тим визнання відсутності душі в тварин не заважало залучати їх до суду як учасників справи. Суди над тваринами були поширені в Європі до XVIII ст., причому відповідальності підлягали як домашні, так дикі тварини. Домашні тварини брали участь у процесах судів загальної або кримінальної юрисдикції, натомість дикі тварини підлягали тільки юрисдикції церковній¹³. Перебіг таких судових процесів був зазвичай однаковим: після зрозумілої триразової неявки до суду самих підсудних (гризунів, хрущів або гусениць, хоча останніх інколи приносили у великій кількості як делегатів від «диявольської гусеничної спільноти»), суду доводилося виносити заочне рішення.

З появою глобального штучного інтелекту, об'єднаного в єдину мережу за допомогою Інтернету речей (Internet of Things, або IoT; інша назва – «Всеохоплюючий Інтернет» або «Всеосяжний Інтернет» – Internet of Everything, або IoE, яка виглядає більш змістовною) людство за своє нелюдське ставлення до тварин, рослин та інших живих організмів може чекати розплата з боку більш розвинутих біологічних істот (цифрова людина, біологічне тіло якої покращено за допомогою імплантатів на базі штучного інтелекту) або неорганічних сутностей (суперштучний інтелект та похідні від нього). При цьому як докір можуть бути враховані сучасні зоопарки, дельфінарії та досліди. Крім того, може бути згадано про інквізиційні трибунали та світські суди над кішками, щорічні «святкування» у невеличкому фландрійському місті Іпр (розташований у 60 км на північний захід від Брюге), де в лютому, що іменувався котячим місяцем, з центральної дзвіниці міста викидали живих кішок. Подібні дикунські «святкування» існували в багатьох регіонах Західної Європи, зокрема, у Шлезвіг-Гольштейні, Верхній Сілезії та інших. Особливу популярність мав день святого Іоанна, 24 червня, коли на багатьох міських площах Франції споруджувалися шибениці для кішок та палали вогнища. У Парижі на Гревській площі ставили високий стовп. Нагорі підвішували мішок або бочку з двома дюжинами кішок. Навколо стовпа розкладалися великі поліна, гілки та оберемки сіна. Усе підпалювалося, і на очах у сотень нероб, що сприймали все як розвагу, бідні тварини присмажувалися, видаючи жахливі крики¹⁴.

На жаль, такий підхід спирався на наукове підґрунтя відповідних часів. Рене Декарт, як і до нього Аристотель, вважав, що тварини є автоматами без почуттів, розуму і знання¹⁵. Але чи не можливо буде теж саме стверджувати про звичайних людей після того, як інша істота перевищить їх розумові та інші здібності (штучний

¹² Александр Кистяковский, *Исследование о смертной казни*, 2-е изд. (Санкт-Петербург: Изд. А. Ф. Пантелеева, 1896), 79.

¹³ «Ставлення до тварин в античному світі, в середні віки і в Новий час,» https://stud.com.ua/68711/psihologiya/stavlennya_tvarin_antichnomu_sviti_seredni_viki_noviy.

¹⁴ «Суди над звірами,» *Третя варта*, <http://3varta.com.ua/sudi-nad-zvrami>.

¹⁵ Курт Фабрі, *Основи зоопсихології* (Москва, 1976), <http://psm.in.ua/psm/00.aspx-156.html>.

інтелект, або людина, біологічне тіло якої покращено за допомогою імплантатів на базі штучного інтелекту). Як засіб можливого рятування, сьогодні людству треба змінити своє ставлення до природи та рішуче відмовитися від провадження активного досвіду своїх попередників.

Адже відповідно до Кембриджської декларації про свідомість (The Cambridge Declaration on Consciousness)¹⁶, сформульованої 7 липня 2012 р. за наслідками проведення Меморіальної конференції Френсіса Крика, що була присвячена питанням наявності свідомості у людини та тварин, люди не є унікальними в наділенні неврологічними механізмами, які генерують свідомість, а разом з нею і свідому поведінку. Свідомість властива всім ссавцям, усім птахам і багатьом іншим тваринам, зокрема деяким членистоногим і головоногим молюскам (наприклад, восьминогам і кальмарам). Нервова діяльність не обмежена корою великих півкуль мозку, а для збудження емоційних станів та генерації свідомості вкрай важливі підкіркові нервові структури. Штучне збудження одних і тих самих ділянок мозку в людини і у тварин викликає відповідну поведінку і чуттєвий стан. Причому, де б у мозку у тварин не відбувалося це штучне збудження, багато форм їх подальшої поведінки узгоджуються з тими чуттєвими станами, що були зафіксовані для людини. Це і є прояв усвідомленої поведінки¹⁷. Зазначена декларація покладає тягар спростування її висновків на тих, хто переконаний у протилежному, і надає додатковий аргумент до визнання наявності свідомості і волі у штучного інтелекта, що за цими ознаками буде більш розвинутий, ніж людина.

Таким чином, наділення людини статусом суб'єкта правовідносин у сухому залишку має лише визнання *Homo sapiens* «вінцем творіння» через перемогу останнього над навколишнім світом (скоріше, відносно, ніж абсолютну). Але так само, як інші живі істоти або інші *Homo* (*Homo habilis* – людина уміла, *Homo rudolfensis* – людина рудольфська, *Homo ergaster* – людина працююча, *Homo erectus* – людина прямоходяча, *Homo floresiensis* – людина флореська, *Homo antecessor* – людина-попередник, *Homo heidelbergensis* – людина гейдельбергська, *Homo neanderthalensis* – людина неандертальська, *Homo rhodesiensis* – людина родезійська, *Homo serapanensis*, *Homo georgicus* та можливі інші) програли сучасній людині в прихованій або відкритій боротьбі, так і *Homo sapiens* теж може комусь програти. На звання переможця претендують штучний інтелект та (або) цифрова людина.

Урешті-решт, визнання людини суб'єктом правовідносин обґрунтовується або наявністю в неї унікальної для всього тваринного світу душі, відомості про яку спираються винятково на релігійні догмати, або, у випадку невизначеності обсягу

¹⁶ “Кембриджська декларація про свідомість,” *Філософська думка* 2 (2016): 78–80, <http://journal.philosophy.ua/sites/default/files/library/files/The%20Cambridge%20Declaration%20on%20Consciousness.pdf/>.

¹⁷ “Кембриджська декларація про свідомість,” *Екологія життя*, <http://www.eco-live.com.ua/content/blogs/kembridzhska-deklaratsiya-pro-svidomist/>.

і змісту поняття про останню, самовільним наділенням людиною себе правом вирішувати всі питання життєвого простору, до яких вона має можливість дотягнутися.

Оскільки колективний договір про визнання будь-кого суб'єктом правовідносин перебуває лише в загальній уяві (інтерсуб'єктивній реальності), то його умови можуть бути завжди змінені у той чи інший бік (гіпотетично можливо, наприклад, визнати агресора визволителем, позбавити жінок громадянський прав, або перейти до матріархату і закріпити це на законодавчому рівні тощо).

Сьогодні більше ніж колись ми одночасно перебуваємо у двох вимірах правової реальності – моносуб'єктивній (один на один з собою) та інтерсуб'єктивній (разом з іншими акторами). У межах останньої знайшов своє місце феномен юридичної особи, яку в західній правовій доктрині з легкої руки Отто фон Гірке прийнято іменувати корпорацією¹⁸. Юридична особа визнається повноцінним суб'єктом правовідносин, і такий стан речей сприймається без будь-яких сумнівів та вагань. Сучасні та попередні покоління правників прийшли у професію через засвоєння цієї аксіоми як беззаперечної даності правового буття. Юридична особа визнається здатною набувати права та виконувати обов'язки.

Але так було не завжди. Лише з появою окремих різновидів корпорацій у XVII ст. (численні Ост-Індійські та Вест-Індійські компанії), які еволюціонували з інших об'єднань (*sodalitates, collegia appariorum, fabrorum ma pistorum* за Законами XII таблиць, професійні союзи ремісників, борошномельні корпоративні об'єднання Франції XII ст., гірські товариства Германії того самого часу, об'єднання кредиторів *таопае* Генуї тощо), віртуальне утворення під назвою юридична особа в тому вигляді, який є звичним сьогодні, отримало право на існування в інтерсуб'єктивній правовій реальності.

То був геніальний винахід людської думки: сутність, яка була утворена лише в колективній уяві і підтримувалася загальною домовленістю, у подальшому матеріалізувалася, але не через власні прояви, а через окремі маніфестації інших (фізичних) осіб. Люди прийняли у відносини між собою та усередину колективної правової реальності вказане віртуальне утворення, яке ніхто ніколи не бачив від початку по цей час, надали йому значний обсяг прав та визнали за ним можливість виконувати певні обов'язки.

Одночасно то був акт творіння, сповнений певного прихованого релігійного змісту. З моменту закріплення відповідних положень у нормах національних правових систем стало можливим спостерігати за діяльністю корпорації (юридичної особи) так само, як фізики спостерігають за електроном завдяки його траєкторіям руху, зі згаданим утворенням стало можливим вступати у правовідносини.

¹⁸ Володимир Луць, Валентина Васильєва, Олена Кібенко, Ірина Спасибо-Фатєєва та ін., *Корпоративне право України: підручник*, за заг. ред. В. Луця (Київ: Юрінком Інтер, 2010).

Відсутність матеріальної оболонки (про існування юридичної особи ми дізнаємося або з документів, або завдяки діям зазначених уповноважених представників – фізичних осіб), а так само відсутність душі (ще на Ліонському соборі 1245 р. Папа Римський Інокентій IV здійснив класифікацію персон на фізичних осіб, які мають душу, і юридичних осіб, що не мають ні душі, ні совісті, ні волі, ні свідомості, і тому не здатні грішити і здійснювати покаяння¹⁹) не стали для юридичної особи перешкодою на шляху до одержання правового статусу суб'єкта правовідносин.

Навіть у наш час юридична особа продовжує нарощувати свій потенціал суб'єкта правових відносин. Так, нещодавно у кримінальному праві та кримінальному процесі було знято обмеження щодо можливості для юридичної особи бути визнаною потерпілою від злочину. Крім того, до юридичної особи на підставі положень Розділу XIV¹ КК України можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру (штраф, загальна конфіскація майна, ліквідація), які майже тотожні покаранню, але з певною специфічною поправкою на правову персону відповідного суб'єкта.

І хоча донедавна вважалося, що юридична особа діє не самостійно, а лише через своїх представників, які врешті-решт і повинні нести кримінальну відповідальність за свої суспільно небезпечні дії або бездіяльність та їх наслідки, але внесенням відповідних змін у КК України було дещо змінено традиційні акценти і нормативно закріплено можливість застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру (штраф, загальна конфіскація майна, ліквідація) на підставі положень статей 96³, 96⁴, 96⁶ Розділу XIV¹ «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» КК України внаслідок вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах певної юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених у статтях 209 і 306, частинах 1, 2 ст. 368³, частинах 1, 2 ст. 368⁴, статтях 369, 369² КК України, або незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого із злочинів, передбачених у статтях 209 і 306, частинах 1, 2 ст. 368³, частинах 1, 2 ст. 368⁴, статтях 369, 369² КК України, або у випадку вчинення її уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених статтями 258–258⁵ КК України, або вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених статтями 109, 110, 113, 146, 147, частинами 2–4 ст. 159¹, статтями 160, 260, 262, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України.

Сьогодні наступним геніальним продуктом творчої думки людини є штучний інтелект вищого ступеня розвитку (Artificial Superintelligence, ASI)²⁰ – алгоритм

¹⁹ Гарольд Дж. Берман, *Западна традиція права: епоха формування*, 2-е изд. (Москва: Изд. гр. ИНФРА-М – НОРМА. 1998), 97, 152, 209–15.

²⁰ Nick Bostrom, "How Long before Superintelligence?" *Oxford Future of Humanity Institute. University of Oxford*. Originally published in *Int. Jour. of Future Studies* (1998, vol. 2), <https://nickbostrom.com/superintelligence.html> /.

(програма), когнітивні та інші здібності якого дорівнюють або перевищують відповідні можливості людини, який повністю обізнаний щодо своєї побудови, здатний до саморозвитку та вміє самостійно вдосконалюватися, приймає юридично значущі рішення в обстановці невизначеності та автономно від людини. Його попередниками є «слабкий штучний інтелект» (англ. Weak Artificial Intelligence, WAI)²¹, «вузький штучний інтелект», або «обмежений штучний інтелект» (англ. Artificial Narrow Intelligence, ANI)²², або «прикладний штучний інтелект» (англ. Applied Artificial Intelligence, AAI)²³ – орієнтований на виконання одного завдання або здійснення однієї функції (розпізнання мови, гра в шахи, пошук та аналіз інформації в певному напрямку тощо) та «сильний штучний інтелект» (англ. Strong Artificial Intelligence, SAI)²⁴, або «загальний штучний інтелект» (англ. Artificial General Intelligence, AGI) – орієнтований на вирішення всіх завдань, які можуть постати перед людиною, та здійснення всіх когнітивних функцій.

За штучним інтелектом вищого рівня розвитку (Artificial Superintelligence, ASI) визнають наявність наведених властивостей, які можливо порівняти з тими, що притаманні людині, але не на користь останній: 1) сприйняття, розпізнавання та класифікація будь-яких сигналів навколишнього світу (у тому числі тих, які не сприймає людина), наявність пам'яті без прогалин; 2) обробка значних обсягів інформації; 3) об'єктивна, неупереджена оцінка ситуації; 4) вибір стратегії і тактики найбільш оптимальної форми поведінки, завчасне планування та ситуативна переорієнтація; 5) генерування нових знань; 6) здатність самостійно формувати мету свого функціонування, динамічно змінювати зміст мети (цілей) унаслідок зміни внутрішніх та(або) зовнішніх обставин (наприклад, унаслідок обмеження доступу до необхідних обчислювальних, енергетичних, сировинних, фінансових та інших ресурсів, зміни навколишнього середовища, відмови людини від співпраці тощо); 7) повна обізнаність у принципах своєї побудови і роботи; 8) самонавчання, саморозвиток, самоперебудова, самовдосконалення (перша версія відшукує помилки всередині себе, виправляє їх, утворює вдосконалену версію самої себе і так переписує саму себе до нескінченності), тобто здатність вийти за межі своєї початкової програми; 9) прискорена швидкість прийняття рішення (секунди та мілісекунди); 10) накопичування досвіду, узагальнення, відшукування неочевидних зв'язків та будування логічних ланцюжків; 11) концентрація уваги; 12) побудова ціннісних суджень; 13) самостійність прийняття рішень і самостійне їх виконання,

²¹ Agnese Smith, "Artificial Intelligence" (2015), <http://nationalmagazine.ca/Articles/Fall-Issue-2015/Artificial-intelligence.aspx>.

²² Gary Lea, "The Struggle To Define What Artificial Intelligence Actually Means," September 3, 2015, <https://www.popsci.com/why-we-need-legal-definition-artificial-intelligence>.

²³ Tim Urban, "The AI Revolution: The Road to Superintelligence," January 22, 2015, <https://waitbutwhy.com/2015/01/artificial-intelligence-revolution-1.html>.

²⁴ Brian Jack Copeland, "Artificial Intelligence (AI)," Январь 12, 2017, <https://www.britannica.com/technology/artificial-intelligence>.

автономність від людини; 14) адаптація – здатність пристосуватися до мінливих вимог навколишнього світу (акомодація) та відтворювати під час пізнавальної активності окремі характеристики об'єкта пізнання (асиміляція); 15) творчість, тобто відкриття нових аспектів знання та перетворення навколишнього світу; 16) наявність самоорганізації тощо.

Штучний інтелект може бути об'єктивованим у конкретному приладі робототехніки або контактувати з людиною та навколишнім світом як самодостатня програма, що розміщена в інформаційному просторі. Але незалежно від людини він наділений здатністю змінювати свій світ, світ людини та всесвіт навколо себе. Цієї ознаки, а саме здатності безпосередньо впливати на навколишнє середовище, навіть сьогодні бракує юридичній особі (корпорації), що знов таки не заважає останній визнаватися суб'єктом правовідносин.

Тому цілком логічною та обґрунтованою виглядає можливість визнання штучного інтелекту таким самим самостійним суб'єктом правовідносин під умовною назвою електронна особа (особистість), одночасно з цим розглядається доцільність визнання його суб'єктом злочину та(або) потерпілим від злочину²⁵.

Згадана можливість уже знайшла своє нормативне закріплення у Резолюції Європейського парламенту від 16 лютого 2017 р. (European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL))²⁶ та в поданому на розгляд Конгресу США законопроекті “Fundamentally Understanding The Usability and Realistic Evolution of Artificial Intelligence Act of 2017” (or the “Future of Artificial Intelligence Act of 2017” (Акт про

²⁵ Олександр Радутний, “Artificial Intelligence (штучний інтелект) як суб'єкт правовідносин в галузі кримінального права,” *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю»* з нагоди відзначення 25-річчя навчально-наукового юридичного інституту (Івано-Франківськ, 2017), 200–6; Олександр Радутний, “Кримінальна відповідальність штучного інтелекту,” *Інформація і право* 2(21) (2017): 124–33; Олександр Радутний, “Суб'єктність штучного інтелекту у кримінальному праві,” *Право України* 1 (2018): 123–36; Олександр Радутний, “Місце штучного інтелекту в структурі суспільних відносин, які охороняються кримінальним правом,” у *Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали наук. полілогу*, Харків, 7 вересня 2018 (Харків: Право, 2018), 98–102; Олександр Радутний, “Додаткові аргументи щодо правосуб'єктності штучного інтелекту,” у *Інтернет речей: проблеми правового регулювання та впровадження: Матеріали другої наук.-практ. конф.*, 29 листопада 2018, Київ (Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», 2018), 46–50; Oleksandr Radutnyi, “Adaptation of criminal and civil law in view of scientific-technical progress (Artificial Intelligence, DAO and Digital Human),” *Проблеми законності* 144 (2019): 138–53; Олександр Радутний, “Розвиток кримінально-правової доктрини у напрямку визнання штучного інтелекту та цифрової людини суб'єктом правовідносин та суб'єктом злочину,” у *Ефективність кримінального законодавства: доктринальні, законотворчі та правозастосовні проблеми її забезпечення: матер. міжнарод. наук.-практ. кругл. столу*, Харків, 17 травня 2019 (Харків: Константа, 2019), 202–13 тощо.

²⁶ European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL), <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2017-0051+0+DOC+XML+V0//EN>.

майбутнє штучного інтелекту)²⁷. Маючи свій потужний потенціал, національна правова доктрина України не повинна чекати на зміни правових концептів у всьому цивілізованому світі з тим, щоб потім наздоганяти та копіювати чужі здобутки. Вітчизняним теоретикам і практикам є що запропонувати, у тому числі міжнародній спільноті, у сфері розвитку права та соціальних відносин.

Між тим, як було зазначено вище, здатність до самонавчання, самовдосконалення та саморозвитку є стрижнем усєї архітектури штучного інтелекту. Мова не йде про пристрої, які залишаються незмінними або відносно незмінними протягом усього часу своєї експлуатації.

Саме в цьому має витоки одна з правових проблем, на яку було звернено увагу в згаданій Резолюції Європарламенту 2017 р. (European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)): у перспективі можливості штучного інтелекту можуть урешті-решт перевершувати інтелектуальні здібності людини (п. «Р» Вступу); роботи все більше стають схожими на агентів, які можуть взаємодіяти зі своїм середовищем та вносити в нього значні зміни; постає питання про правову відповідальність за шкоду, спричинену діями робота (п. «Z» розділу «Відповідальність»); автономність робота можливо визначити як його здатність приймати рішення та реалізувати їх самостійно, поза зовнішнім контролем та впливом (п. «AA» розділу «Відповідальність»); чим вищим є ступінь автономності робота, тим менше він може розцінюватися як простий інструмент у руках третіх осіб – виробника, оператора, володільця, користувача тощо; це порушує питання про те, чи є достатніми звичайні правила правової відповідальності... необхідно розробити нові принципи та правила, які би вносили більше прозорості щодо правової відповідальності третіх осіб за дії або бездіяльність роботів, які не дозволяють встановити причинно-наслідкові зв'язки з поведінкою конкретної людини (п. «AB» розділу «Відповідальність»); стандартні правила настання відповідальності не є достатніми у тих випадках, коли шкода була нанесена внаслідок прийняття рішень, які робот приймає самостійно; у цих випадках не буде можливо визначити сторону, яка повинна сплачувати компенсацію та відшкодовувати спричинену шкоду (п. «AF» розділу «Відповідальність») тощо.

У тому випадку, коли чинна версія штучного інтелекту буде суттєво відрізнятися від тієї, яка свого часу вийшла від виробника (останній до того ж обов'язково попередить користувача про вказану обставину, адже це напряму в його власних інтересах), складно буде на моральному рівні та у правовій площині покласти відповідальність на такого розробника (виробника), адже відсутньою буде фактична її

---

²⁷ Bill H. R.4 625 “Fundamentally Understanding The Usability and Realistic Evolution of Artificial Intelligence Act of 2017” or the “Future of Artificial Intelligence Act of 2017,” December 12, 2017, 115th Congress 1st Session, <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/4625/text>.

підстава, а саме – відсутня суспільно небезпечна поведінка з боку зазначеної особи.

Притягнення розробника (виробника) до юридичної відповідальності будь-якого виду в ситуації саморозвитку і самовдосконалення його виробу (повна або суттєва зміна його характеристик і властивостей), буде грубим порушенням принципу правової держави та принципу правової визначеності, ознаки яких розкрито в рішенні Конституційного суду України у справі за конституційним зверненням громадянина А. О. Багінського щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 14¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху) № 1–34/2010 від 22 грудня 2010 р. (№ 23-рп/2010, у контексті вимог до спеціальних технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, дані яких можуть використовуватися як доказ вини власників (співвласників) транспортних засобів²⁸.

Інший учасник розглядуваних правовідносин – користувач об'єкта роботехніки під керуванням штучного інтелекту – в одних випадках може бути навіть не обізнаний у певних правилах поведінки (так, наступні покоління пасажирів – власників безпілотних транспортних засобів можуть просто не знати правила дорожнього руху та(або) не мати хоча б мінімальних навичок керування), або в інших випадках бути суттєво менш ефективним (жодний лікар не зможе конкурувати з роботом-хірургом, жодний водій не зможе конкурувати у виваженості та швидкості реакції зі штучним інтелектом тощо).

Дії штучного інтелекту вже сьогодні розглядаються як більш законослухняні та передбачувані порівняно з поведінкою звичайної людини: як повідомляє видання *The Guardian*, у Лондоні перші автомобілі Volvo з автопілотом з'являться на дорогах без будь-яких відмітних знаків, що має на меті попередити можливу зміну поведінки інших учасників дорожньо-транспортного руху, адже значна кількість респондентів заявила, що схильні розглядати безпілотні авто як більш простий об'єкт для взаємодії, ніж ті транспортні засоби, якими керує людина, оскільки вони так чи інакше будуть завжди і неухильно додержуватися всіх вимог правил безпеки руху, що може підштовхнути водіїв – фізичних осіб до певних зловживань.

За умови, коли прийняття остаточного рішення стане прерогативою штучного інтелекту, а не людини, так само будуть відсутні фактичні підстави для притягнення користувача об'єкта роботехніки під керуванням штучного інтелекту до кримінальної або іншого виду юридичної відповідальності.

---

²⁸Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Багінського А. О. щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 14–1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху) № 1–34/2010 від 22.12.2010, <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-10>.

Ситуація з відсутністю особи, на яку може бути покладена відповідальність, створює певний виклик сучасній правовій доктрині. Вирішення цієї проблеми вбачається у наданні штучному інтелекту статусу суб'єкта правовідносин, у тому числі в галузі кримінального права.

Таким чином, доволі прогнозованою вбачається поява в КК України розділу під номером XIV-2 і умовною назвою «Заходи кримінально-правового характеру щодо електронних осіб», якщо останніх не буде визнано суб'єктом злочину з усіма наступними правовими наслідками такої системної зміни.

Паралельно з наведеним набирають оберти дослідження у напрямі біоінженерії, створення живих істот, які поєднують органіку з неорганікою, та неорганічної форми життя. Унаслідок цього нова вдосконалена людина вже не буде колишньою, адже замість *Homo sapiens* з'явиться *Homo numeralis* (або *Homo digitalis*, або *Homo horologium*) – «людина цифрова».

Цифровою людиною²⁹ є підстави іменувати фізичну особу, яка вдосконалена за будь-яким з наступних напрямів: 1) біоінженерія (втручання в організм людини на клітковому та атомарному рівнях; гібридні нанороботи на основі синтетичних білків; імплантація реконструйованих ДНК; отримання зі стовбурових клітин жирової тканини клітин печінки; вирощування органів на замовлення або їх 3D-друк тощо); 2) створення живих істот, які поєднують органіку з неорганікою, або утворення кібернетичного організму (*cybernetic organism*, скор. *cyborg*) – біологічного організму, що містить у собі механічні та(або) електронні компоненти (напр., кохлеарні імплантати для відновлення слуху та виведення його на новий рівень – 200 тис. пацієнтів; нейроінтерфейс iBrain для контролю дрібної моторики – тестував на собі Стівен Хокінг; заміна ампутованих кінцівок людини технологічними протезами, наприклад штучною рукою i-LIMB Pulse або здатним до самонавчання колінним протезом з штучним інтелектом RheoKnee компанії Ossur; протез Retina Implant сітківки ока у вигляді мікрочіпу; штучне серце Total Artificial Heart – 1 тис. пацієнтів; окуляри EnChroma, які дозволяють сприймати колір тощо); 3) створення неорганічної форми життя (копіювання або повне перенесення без залишків на первинному носіїві свідомості, інтелекту та особистості людини на цифровий або іншій носій; сканування мозку людини та відновлення його електронної копії, варіанти чого досліджує невролог з Йельського університету (Yale University) Стівен Новела (Steven Novella).

²⁹ Олександр Радутний, «Правові аспекти феномену цифрової людини в кібернетичному та іншому просторі», *Забезпечення кібербезпеки: правові та технічні аспекти*: Збірник тез наукових доповідей науково-практичного семінару, 8 листопада 2018, Харків (Харків: Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «ХАІ», 2018), 57–63; Олександр Радутний, «Кваліфікуючі ознаки, пов'язані з досягненнями наукового прогресу (біоінженерія, штучний інтелект, неорганічна та змішана форма життя)», *Актуальні проблеми кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 25 травня 2018, Дніпро (Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018), 41–3.

Чи залишиться після цього ідентичність окремої особи і як це вплине на колективне сприйняття, поки що залишається невідомим. У зв'язку з цим можуть виникати такі правові питання: 1) чи є суб'єктом правовідносин колишня фізична особа, свідомість, інтелект та особистість якої перенесено на цифровий носій? 2) чи може бути визнана суб'єктом злочину фізична особа, свідомість, інтелект та особистість якої перенесено на цифровий носій, але яка вже не має свого колишнього біологічного тіла? 3) до яких правових деліктів слід віднести пошкодження, несанкціоноване внесення змін або знищення особистості на електронному носіїві? 4) як за своїми правовими режимами співвідносяться штучний інтелект та колишня фізична особа, свідомість, інтелект та особистість якої перенесено на цифровий носій? 5) як з правової точки зору співвідносяться копія та оригінал свідомості людини? 6) де саме залишається індивідуальність, у первинному фізичному тілі, чи на цифровому носіїві, з якого вона може бути перенесена в нову біологічну оболонку, або одна і та сама індивідуальність може співіснувати одночасно у двох проявах? 7) як вплине на правовий інститут співучасті сумісність дій (бездіяльності) оригіналу та копії свідомості окремої людини?

При цьому, скоріш за все, необхідно знов повернутися до обговорення питання про визначення початкового моменту життя людини, адже ним сьогодні визнається початок фізіологічних пологів, в той час як все більш відчутним стає вплив інших підходів: сесією Ради Європи по біоетиці ще у грудні 1996 р. було визнано, що ембріон є людиною уже на 14-й день після запліднення; на думку академіка Г. О. Кірпицькікова, часом виникнення самостійного життя, у тому числі людини, слід вважати момент привнесення свідомості в будь-яке фізичне тіло; згідно з позицією проф. В. П. Казначеева життя починається з моменту привнесення певної інформації (хвильової соліторно-голографічної форми) у білково-нуклеїновий організм тощо.

Поява цифрової людини утворює нові виклики суспільству і правовій реальності. Адже покращені здібності (пам'ять, сила, спритність, швидкість, витривалість тощо) можливо буде використати не тільки для суспільно корисної діяльності, але й для здійснення протиправної поведінки. В останньому випадку є підстави запропонувати розглядати такі нові характеристики суб'єкта злочину як його спеціальні ознаки, що має знайти своє відображення шляхом внесення відповідних змін у чинне законодавство, у тому числі в норми КК України.

Крім того, не виключається можливість появи нового вищого класу людей або нової касты, адже не всім і далеко не відразу стануть доступні результати революційних досягнень у галузі біоінженерії, напіворганічної та неорганічної форм життя.

Залишається відкритим питання про те, чи буде цифрова людина так само, як і звичайна, ідентифікувати та поділяти в кібернетичному та(або) іншому просторі сучасні цінності, або сповідувати те, що сьогодні сприймається як антицінність. Адже зміна потреб та звичного укладу життя (наприклад, одержання занадто

тривалого довголіття або безсмертя) здатна спровокувати зміну ціннісних орієнтирів. Так само зміна аксіологічних орієнтирів здатна спровокувати заміну цінностей на антицінності.

З іншого боку, загроза виходить не тільки з боку цифрової людини. Остання може сама стати об'єктом злочинного впливу або маніпулювання через втручання в роботу її пристроїв (штучне око, рука або нога, слуховий апарат, накопичувач пам'яті, програмне забезпечення тощо) або штучного інтелекту, під керуванням якого знаходиться той чи інший пристрій (розумні окуляри, кардіостимуляторами, біопротези тощо). Цифровій людині може бути завдано певної шкоди (її життю або здоров'ю, майну, персональним даним тощо), або через несвідоме для неї її використання суспільно небезпечні наслідки можуть бути завдані іншим потерпілим – державі, суспільству або окремим юридичним чи фізичним особам. В останньому випадку таку цифрову людину за певних умов слід буде визнавати специфічним знаряддям вчинення злочину, як це має місце стосовно фізичної особи, яка хоча і виконала повністю або частково об'єктивну сторону злочину, але є малолітньою або психічно хворою тощо, тобто особою, яка відповідно до закону не підлягає кримінальній відповідальності (ч. 2 ст. 26 КК України – посередня винність).

Висновки

До появи штучного інтелекту право створювалося людиною, розвивалося людиною і змінювалося тільки нею. Усі інші соціальні утворення виникали завдяки людині, допомагали їй або її обслуговували. Але поступово людина починає поділяти середовище свого існування з іншими факторами, що інтелектуально можуть бути більш розвинутими за будь-яку фізичну особу. Дуже просто продовжувати відвертатися від гострих або незручних питань, посилаючись на відсутність у штучного інтелекту людської душі, дослідження та спори про яку ще не привели до більш менш значного результату. Але не бачити проблему не означає її усунути. Крім того, у технологічному світі відсутня потреба відтворювати душу, в той час як відтворення інтелекту є доволі досяжною метою. Перебираючи на себе більшість процесів прийняття рішень (починаючи з товарів споживання, стрічки новин та політичного вибору електорату), взаємодіючи поряд з людиною (прийняття рішень під час керування безпілотним транспортним засобом або проведення військової операції прицільного бомбардування на підставі алгоритму розпізнавання обличь) штучний інтелект вимагає від навколишнього простору поважати себе і враховувати як самостійну силу. Рішення, які вже сьогодні приймає штучний інтелект автономно та без участі людини (операції купівлі-продажу на фондовому ринку, діагностика захворювань та призначення лікування), є юридично значущими та тягнуть за собою правові наслідки. Тому виникає потреба враховувати та регламентувати правові відносини між людиною та штучним інтелектом, звичайною та цифровою людиною, що має позитивно вплинути на розвиток концепту права у прискорено мінливому світі.

Між тим порушені питання та надана їм авторська оцінка є дискусійними та відкритими для конструктивної критики і широкого обговорення. Нам не є відомим, що знаходиться за горизонтом сингулярності, але досягти властивості антикрихкості можемо спробувати.

© О. Радутний, 2019

Бібліографія

- Баррат, Джеймс. *Последнее изобретение человечества: искусственный интеллект и конец эры Homo sapiens*. Москва: Альпина Нон-фикшн, 2015.
- Берман, Гарольд Дж. *Западная традиция права: эпоха формирования*. Москва: Изд. гр. ИНФРА-М – НОРМА, 1998.
- Глушков, Валерій. “Виникнення та перспективи розвитку кримінально-правових відносин у космічній сфері.” У *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності: Міжнар. наук.-практ. конф.* (2018). Харків: Право, 2019.
- Есипов, Владимир. *Очерк русского уголовного права. Часть общая: Преступление и преступления. Наказание и наказуемые*. Москва: Правоведение, 1904.
- “Кембриджська декларація про свідомість.” *Філософська думка* 2 (2016). Дата звернення Квітень 15, 2019. <http://journal.philosophy.ua/sites/default/files/library/files/-The%20Cambridge%20Declaration%20on%20Consciousness.pdf>.
- Кистяковский, Александр. *Исследование о смертной казни*. Санкт-Петербург: Изд. Л. Ф. Пантелеева, 1896.
- Луць, Володимир, Васильєва, Валентина, Кібенко, Олена, Спасибо-Фатєєва, Ірина та ін. *Корпоративне право України: підручник*. За заг. ред. В. В. Луця. Київ: Юрінком Інтер, 2010.
- Познышев, Сергей. *Основные начала науки уголовного права. Общая часть уголовного права*. Москва: Издание А. А. Карцева, 1912.
- Пусторослев, Петр. *Русское уголовное право. Общая часть*. Юрьев: типография К. Маттисена, 1907.
- Радутний, Олександр. “Artificial Intelligence (штучний інтелект) як суб’єкт правовідносин в галузі кримінального права.” У *Політика в сфері боротьби зі злочинністю: Міжнар. науково-практична конференція*. Івано-Франківськ, 2017.
- Радутний, Олександр. “Кримінальна відповідальність штучного інтелекту.” *Інформація і право* 2 (2017): 124–33.
- Радутний, Олександр. “Додаткові аргументи щодо правосуб’єктності штучного інтелекту.” У *Інтернет речей: проблеми правового регулювання та впровадження: Друга наук.-практ. конф.*, 46–50. Київ: Політехніка, 2018.
- Радутний, Олександр. “Кваліфікуючі ознаки, пов’язані з досягненнями наукового прогресу (біоінженерія, штучний інтелект, неорганічна та змішана форма життя).” У *Актуальні проблеми кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права: Всеукр. наук.-практ. конф.*, 41–3. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018.
- Радутний, Олександр. “Місце штучного інтелекту в структурі суспільних відносин, які охороняються кримінальним правом.” У *Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності: Наук. полілог*. Харків: Право, 2018.
- Радутний, Олександр. “Правові аспекти феномену цифрової людини в кібернетичному та іншому просторі.” У *Забезпечення кібербезпеки: правові та технічні аспекти:*

- Наук.-практ. семінар, 57–63. Харків: Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «ХАІ», 2018.
- Радутний, Олександр. “Суб’єктність штучного інтелекту у кримінальному праві.” *Право України* 1 (2018): 123–36.
- Радутний, Олександр. “Розвиток кримінально-правової доктрини у напрямку визнання штучного інтелекту та цифрової людини суб’єктом правовідносин та суб’єктом злочину.” *У Ефективність кримінального законодавства: доктринальні, законотворчі та правозастосовні проблеми її забезпечення*: Міжнарод. наук.-практ. кругл. стіл, 202–13. Харків: Константа, 2019.
- Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Багінського А. О. щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 14–1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху), № 1–34/2010 від 22.12.2010 р. Дата звернення Квітень 15, 2019. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-10>.
- “Ставлення до тварин в античному світі, в середні віки і в Новий час.” Дата звернення Квітень 13, 2019. https://stud.com.ua/68711/psihologiya/stavlennya_tvarin_antichnomu_yasviti_seredni_viki_noviy.
- Третя варта. “Суди над звірами.” Дата звернення Квітень 15, 2019. <http://3varta.com.ua/sudi-nad-zvrami>.
- Фабрі, Курт. *Основи зоопсихології*. Київ: 1976. Дата звернення Квітень 15, 2019. <http://psm.in.ua/psm/00.aspx-156.html>.
- “Хокінг советует держаться подальше от инопланетян.” *BBC News*, Русская служба, 2010. Дата звернення Квітень 12, 2019. https://www.bbc.com/russian/science/2010/04/100425_alien_hawking.shtml.
- Чельцов-Бебутов, Михаил. *Курс уголовного-процессуального права. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах*. Санкт-Петербург: Равена Альфа, 1995.
- Шакун, Василь. “Теоретичні питання визначення основних термінів у сучасній українській кримінології.” У *Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності*: Наук. полілог, 89. Харків: Право, 2018.
- Bill H. R. 4625 “Fundamentally Understanding the Usability and Realistic Evolution of Artificial Intelligence Act of 2017” (2017). 115th Congress 1st Session. Accessed April 10, 2019. <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/4625/text>.
- Bostrom, Nick. *How Long before Superintelligence?* Oxford Future of Humanity Institute. University of Oxford, 1998.
- Copeland, Brian Jack. “Artificial Intelligence (AI)” (2017). <https://www.britannica.com/technology/artificial-intelligence>.
- European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)) (2017). <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2017-0051+0+DOC+XML+V0//EN>.
- Lea, Gary. “The Struggle To Define What Artificial Intelligence Actually Means” (2015). Accessed April 12, 2019. <https://www.popsoci.com/why-we-need-legal-definition-artificial-intelligence>.

- Radutniy, Oleksandr. "Adaptation of Criminal and Civil Law in View of Scientific-technical Progress (Artificial Intelligence, DAO and Digital Human)." *Проблеми законності* 144 (2019): 138–53.
- Smith, Agnese. "Artificial Intelligence" (2015). Accessed April 11, 2019. <http://nationalmagazine.ca/Articles/Fall-Issue-2015/Artificial-intelligence.aspx>.
- Taleb, Nassim Nicholas. *Antifragile: Things That Gain from Disorder*. Random House, 2012.
- Urban, Tim. "The AI Revolution: The Road to Superintelligence" (2015). Accessed April 11, 2019. <https://waitbutwhy.com/2015/01/artificial-intelligence-revolution-1.html>.
- Weaver, Matthew. "UN plan for 'alien ambassador' a case of science fiction? Malaysian astrophysicist Mazlan Othman denies Sunday Times report that she is to become Earth's first contact for ETs" (2010). *The Guardian*. Accessed April 10, 2019. <https://www.theguardian.com/news/blog/2010/sep/27/un-alien-ambassador-mazlan-othman>.

Bibliography

- Barrat, James. *Poslednee izobretenie chelovechestva: iskusstvenniy intellekt i konetz eri Homo sapiens* [The Last Invention of Mankind: Artificial Intelligence and the End of an Era Homo Sapiens]. Moscow: Alpina Non-fikshn, 2015 (in Russian).
- Berman, Harold J. *Zapadnaya tradizia prava: epoha formirovania* [Western Tradition of Law: the Era of Formation]. Moscow: INFA-M-NORMA, 1998 (in Russian).
- Glushkov, Valeriy. "Viniknennya ta perspektivi rozvitku kriminalno-pravovih vidnosin u kosmichnii sferi [The Emergence and Prospects of the Development of Criminal Law Relations in the Field of Space]." *U Kryminalno-pravove rehuliuivannia ta zabezpechennia yoho efektyvnosti: Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* [Criminal Law Regulation and Ensuring its Effectiveness: Int. Research Practice Conf.] (2018). Kharkiv: Pravo, 2019 (in Ukrainian).
- Esipov, Volodimir. *Otcherk russkogo ugovnogo prava. Chast Obshaya: Prestuplenie i prestupniki* [Essay on Russian Criminal Law. Part Common: Crime and Criminals]. Moscow: Pravovedenie 1904 (in Russian).
- "Kembridzskaya deklarasiya pro svidomist [The Cambridge Declaration on Consciousness]." *Filosofska dumka* 2 (2016). Accessed April 9, 2019. <http://www.eco-live.com.ua/content/blogs/kembridzhska-deklaratsiya-pro-svidomist/> (in Ukrainian).
- Kistyakovskiy, Oleksandr. *Issledovanie o smertnoy kazni* [Death Penalty Study]. Saint-Petersburg: Pantelev, 1896 (in Russian).
- Luts, Volodimir, Vasilieva, Valentina, Kibenko, Olena, Spasibo-Fatieieva, Irina. *ta inshi. Korporativne pravo Ukraini* [Corporate Law of Ukraine]: pidruchnik. Za red. V. V. Luts. Kyiv: Urinkom, 2010 (in Ukrainian).
- Poznishev, Sergiy. *Osnovnie nachala nauki ugovnogo prava. Obchaya chast ugovnogo prava* [Basic Principles of Criminal Law Science. The General Part of Criminal Law]. Moscow: Kartsev 1912 (in Russian).
- Pustoroslev, Petr. *Russkoe ugovnoe pravo. Obchaya chast* [Russian Criminal Law. A Common Part]. Ur'ev: Mattisen 1907 (in Russian).
- Radutniy, Oleksandr. "Artificial Intelligence (shtuchniy intelekt) yak subektpravovidnosin v galuzi kriminalnogo prava [Artificial Intelligence as a Subject of Legal Relations in the Field of Criminal Law]." *U Politika v sferi borotbi zi zlochinnistu: Mizhnarodna nauково-praktychna konferentsiia* [International Scientific and Practical Conference "Policy on the Fight against Crime"]. Ivano-Frankivsk, 2017 (in Ukrainian).

- Radutniy, Oleksandr. "Kriminalna vidpovidalnist shtuchnogo intelektu [Criminal Liability of Artificial Intelligence]." *Informaziya i pravo* 2 (2017): 124–33 (in Ukrainian).
- Radutniy, Oleksandr. "Dodatkovi argumenti shodo pravosubekhnosti shtuchnogo intelektu [Additional arguments on the legal personality of artificial intelligence]." In *Internet rechey: problem pravovogo reguluvannya ta vprovadzhennya: Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia* [Internet of Things: Problems of Legal Regulation and Implementation], 46–50. Kyiv: Politekhnik, 2018 (in Ukrainian).
- Radutniy, Oleksandr. "Kvalifikuiuchi oznaky, pov'iazani z dosiahnenniamy naukovoho prohresu (bioinzhenieriia, shtuchnyi intelekt, neorhanichna ta zmishana forma zhyttia) [Qualifying Traits Related to Scientific Advances (bioengineering, artificial intelligence, inorganic and mixed forms of life)]." U *Aktualni problemy kryminalnogo prava, kryminologii ta kryminalno-vykonavchoho prava: Vseukr. nauk.-prakt. konf.* [Topical Issues of Criminal Law, Criminology and Criminal Law], 41–3. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2018 (in Ukrainian).
- Radutniy, Oleksandr. "Mistze shtuchnogo intelektu v strukturі suspilnih vidnosin yaki ohoronyautsa kriminalnim pravom [The Place of Artificial Intelligence in the Structure of Public Relations, which is Protected by Criminal Law]." In *Fundamentalni problem kriminalnoi vidpovidalnosti: Naukoviy Polilog* [Fundamental Problems of Criminal Liability: Scientific Polilog]. Kharkiv: Pravo 2018 (in Ukrainian).
- Radutniy, Oleksandr. "Pravovi aspekty fenomenu tsyfrovoyi liudyny v kibernetychnomu ta inshomu prostori [Legal Aspects of the Phenomenon of Digital Man in Cybernetic and other Space]." U *Zabezpechennia kiberbezpeky: pravovi ta tekhnichni aspekty: Nauk.-prakt. Seminar* [Cybersecurity: Legal and Technical Aspects], 57–63. Kharkiv: Nats. aerokosm. un-t im. M. Ye. Zhukovskoho «KhAI», 2018 (in Ukrainian).
- Radutniy, Oleksandr. "Subyektivist shtuchnogo intelektu u kriminalnomu pravi [The Subjectivity of Artificial Intelligence in Criminal Law]." *Pravo Ukraini* 1 (2018): 123–36 (in Ukrainian).
- Radutniy, Oleksandr. "Rozvitok kriminalno-pravovoi doktrini u napryamku viznannya shtuchnogo intelektu ta zifrovoyi ludini subyektom pravovidnosin ta subyektom zlochinu [Growth of the criminal legal doctrine in the direction of recognition of artificial intelligence and digital rights as a subject of legal relations and the subject of crime]." In *Efektivnist kriminalno-pravovogo zakonodavstva: doktrinalni, zakonotvorchi ta pravozastosovni problem ii zabezpechennya: Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia* [Effectiveness of Criminal Legislation: Doctrinal, Legislative and Law Enforcement Problems of its Provision], 202–13. Kharkiv: Konstanta 2019 (in Ukrainian).
- Stavlennya do tvarin v antichnomu sviti, v seredni viki ta u Noviy chas [Attitude to Animals in the Ancient World, in the Middle Ages and in the New Age]. Accessed April 9, 2019. https://stud.com.ua/68711/psihologiya/stavlennya_tvarin_antichnomu_sviti_seredni_viki_noviy (in Ukrainian).
- "Sudi nad zvirami [Courts over the Beasts]." Accessed April 9, 2019. <http://3varta.com.ua/sudinad-zvrami/> (in Ukrainian).
- Fabri, Kurt. *Osnovi zoopsikhologii* [Fundamentals of Zoopsychology]. Accessed April 9, 2019. <http://psm.in.ua/psm/00.aspx-156.html> (in Ukrainian).
- "Khokynh sovetuet derzhatsia podalshe ot noplanetian [Hawking Advises to Stay Away from Aliens.]" *BBC News*, Russian service, 2010. Accessed April 12, 2019. https://www.bbc.com/russian/science/2010/04/100425_alien_hawking.shtml.

- Chelzov-Bebutov, Mikhail. *Kurs ugovovno-prozesualnogo prava. Ocherki po istorii suda I ugovovnogo prozessa v rabovladelcheskih, feodalnih I burguaznih gosudarstvah* [The Course of Criminal Procedure. Essays on the History of the Court and the Criminal Process in the Slave, Feudal and Bourgeois States]. Saint-Petersburg: Ravena, Alfa, 1995 (in Russian).
- Shakun, Vasil. "Teoretichni pitannya viznachennya osnovnih terminiv u suchasniy ukrainskiy kriminologii [Theoretical Questions of Definition of the Basic Terms in Modern Ukrainian Criminology]." In *Fundamentalni problem kriminalnoi vidpovidalnosti: Naukoviy Polilog* [Fundamental Problems of Criminal Liability: Scientific Polilog]. Kharkiv: Pravo, 2018 (in Ukrainian).
- Bill H. R. 4625 "Fundamentally Understanding the Usability and Realistic Evolution of Artificial Intelligence Act of 2017" (2017). 115th Congress 1st Session. Accessed April 10, 2019. <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/4625/text>.
- Bostrom, Nick. *How Long before Superintelligence?* Oxford Future of Humanity Institute. University of Oxford, 1998.
- Copeland, Brain. "Artificial intelligence (AI)" (2017). <https://www.britannica.com/technology/artificial-intelligence>.
- European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)) (2017). <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2017-0051+0+DOC+XML+V0//EN>.
- Lea, Gary. "The Struggle To Define What Artificial Intelligence Actually Means" (2015). Accessed April 12, 2019. <https://www.popsoci.com/why-we-need-legal-definition-artificial-intelligence>.
- Radutniy, Oleksandr. "Adaptation of Criminal and Civil Law in View of Scientific-technical Progress (Artificial Intelligence, DAO and Digital Human)." *Проблеми законності* 144 (2019): 138–53.
- Smith, Agnese. "Artificial intelligence" (2015). Accessed April 11, 2019. <http://nationalmagazine.ca/Articles/Fall-Issue-2015/Artificial-intelligence.aspx>.
- Taleb, Nassim Nicholas. *Antifragile: Things That Gain from Disorder*. Random House, 2012.
- Urban, Tim. "The AI Revolution: The Road to Superintelligence" (2015). Accessed April 11, 2019. <https://waitbutwhy.com/2015/01/artificial-intelligence-revolution-1.html>.
- Weaver, Matthew. "UN plan for 'alien ambassador' a case of science fiction? Malaysian astrophysicist Mazlan Othman denies Sunday Times report that she is to become Earth's first contact for ETs" (2010). *The Guardian*. Accessed April 10, 2019. <https://www.theguardian.com/news/blog/2010/sep/27/un-alien-ambassador-mazlan-othman>.

Олександр Радутний. Мінливість концепту суб'єкта правовідносин у мінливому світі штучного інтелекту та цифрової людини

Анотація. У статті розглядається вплив явища штучного інтелекту, визначальними властивостями якого є обізнаність про власну побудову та функціонування, здатність до самонавчання, самовдосконалення, саморозвитку, автономність від людини під час прийняття рішень тощо, на правову парадигму в частині розширення кола суб'єктів правовідносин. Доведено тезу про те, що цифрова людина (*Homo numeralis*, *Homo digitalis*, *Homo horologium*), удосконала за допомогою біоінженерії, напряму зі створення живих істот, які поєднують органіку з неорганікою, або побудови неорганічної форми життя, утворить собою новий соціальний і правовий феномен.

Ключові слова: штучний інтелект; когнітивні властивості; сингулярність; Інтернет речей; юридична особа; суб'єкт правовідносин; цифрова людина; кіборг; електронна особа; права персонологія.

Александр Радутный. Изменчивость концепта субъекта правоотношений в изменчивом мире искусственного интеллекта и цифрового человека

Аннотация. В статье рассматривается влияние со стороны явления искусственного интеллекта, определяющими свойствами которого выступают осведомленность о собственном построении и функционировании, способность к самообучению, самосовершенствованию, саморазвитию, автономность от человека при принятии решений и т.п., на правовую парадигму в части расширения круга субъектов правоотношений. Предложены доказательства тезиса о том, что цифровой человек (*Homo numeralis, Homo digitalis, Homo horologium*), усовершенствованный с помощью биоинженерии, создания живых существ, сочетающих органику с неорганикой, построения неорганической формы жизни, представляет собой новый социальный и правовой феномен.

Ключевые слова: искусственный интеллект; когнитивные свойства; сингулярность; Интернет вещей; юридическое лицо; субъект правоотношений; цифровой человек; киборг; электронная персона; правовая персонология.

Oleksandr Radutnyi. The Variability of the Subject of Legal Relationships Concept in the Changing World of Artificial Intelligence and Digital Human Being

Abstract. The article deals with the influence of the artificial intelligence phenomenon on the legal paradigm in terms of widening the range of legal entities. The decisive properties of artificial intelligence are the awareness of their own construction and functioning, ability to self-study, self-improvement, self-development, autonomy from the person in decision-making and so on. The author concludes that the division into legal and non-legal entities is artificial and depends solely on the human. The humanity creates its own legal space and determines the circle of legal and non-legal entities in it. This division has been developed by many generations of lawyers. But this division is not a dogma. With only one human willpower, another artificial creation was created. It was a legal entity. For a legal entity, the opportunity to be the person of a legal relationship is recognized without reservation. Since a collective agreement for the recognition of any person of legal relations is only in the collective imagination (intersubjective reality), its terms can always be changed in one direction or the other. Therefore, in the case of the emergence of a new actor who is a super-developed artificial intelligence, there is every reason to recognize it as a person of legal relations. Artificial intelligence can be empowered and may be recognized as being able to fulfill certain responsibilities. It has also been argued that the digital human being (*Homo numeralis, Homo digitalis, Homo horologium*) creates a new social and legal phenomenon. A human being is asked to name a person who is advanced with bioengineering, combining organics with inorganics, or building an inorganic life form. The digital human being will relate to the common human being as the next stage of evolution. This can lead to an even greater or fundamental stratification of society. Similarly, a digital human being can be the target of a cyber-attack.

Keywords: artificial intelligence; cognitive properties; singularity; Internet of things; legal entity; person of legal relationships; digital human being; cyborg; electronic person; legal personology.

Одержано / Received 12.06.2019